

QARAQALPAQ HAM INGLIS ERTEKLERINDE QAHRMAN OBRAZLAR

Saitova Zaure Kaljanovna

NMPI, Fakultetler ara shet tilleri kafedrası
assistent oqıtıwshısı

Tayanch so'zlar: *Folklorp, obraz, janr, ertak, daston, fantastika, sehirli, mif, voqea, syujet, motiv, pari, dev, qushlar, olma.*

Ключевые слова: *фольклор, образ, жанр, сказка, эпическая поэма, фантастика, закалдованный, миф, сюжет, событие, мотив, колдунья, великан. птицы, яблоко.*

Key words: *folklore, character, genre, tales, epic, poem, fantastics, enchanted, myth, spot, event, motive, witch, giant, gnoms, birds, an enchanted apple.*

Dúnya xalıqları arasındaǵı óz-ara turmıslıq baylanıslar hám qarım-qatnasıqlar erte zamanlardan-aq rawajlanıp kelgen. Burınnan xalıqlar bárqulla bir-biri menen tınımsız qarım-qatnasta bolǵan. Bul olardıń bilimlendiriw, ilim, kórkem óner, mádeniyat, folklor, qullası barlıq tarawlarında kórinedi hám bir-birinen úyrengen, izlengen, tájiriyebe almasqan. Folklorlıq shıǵarmaları áwladtan-áwladqa awızeki, ayırım waqıtlarda jazba túrde bir xalıqtan ekinshi xalıqqa tarap, shıǵarmalar, waqıyalar, syujetler, obrazlar kóship júrgen.

Folklordıń basqa janrları sıyaqlı ańız-ápsana, ertek, dástanlar da realizm metodu qalıplestesten kóp burın payda bolıp, mifologiya-fantastikalıq súwretlew usılında dóregen.

Dúnya xalıqları dóretpelerinde ulıwmalıq uqsashlıqlardıń kóp bolıwı olardıń turmıs keshiriw sharayatlarınıń mádeniy-tariyxıy kóz-qarastan jaqın hám salıstırmalı túrde birgelki bolıp keliwinen dep qaraladı. Jámiyetlik formaciyalardıń qalıplesiwi ústem hám ǵárezli klaslardı keltirip shıǵaratuǵınday-aq, dara mámleketlerdiń, patshashılıq, xanlıqlardıń payda bolıwı olar arasında sawda-satlıq, siyasiy-mádeniy baylanıslardıń payda bolıwın, hátteki óz-ara kelispewshiliklerdiń, jánjel, urıslardıń kelip shıǵıwına sebepshi boldı. Bul bolsa ellerdiń, puqara xalıqlarınıń turmıs sharayatların quramalastırdı hám olardıń bunday búlginshilik hám qıyınshılıqlardan tez qutılıw haqqında árman etiwine sebepshi boldı.

Mif-ápsanalarda Adam ata, Hawa Ene pútkil tirishiliktiń, adamzattıń tiykarın salıwshılar dep bayanlanadı. Bunday antropologiyalıq mifler, ápsanalar barlıq xalıqlarda da bar (Bibliya, Quran). Sonıń menen birge, fantastikalıq obrazlar da folklorlıq shıǵarmalarda jiyi ushırasadı. Mısalı, erteklerde peri obrazı kóbirek súwretlenedi. «Peri» sózi parsı tilinen kelip shıqqan bolıp, «kesapatlı kúsh» degendi bildiredi. Biraq, shıǵıs xalıqları folklorında keń taralǵan obraz bolǵan peri kóbinese bul mánide emes, al sulıw, pák, asqan kórkem qız sıpatında unamalı sáwlelenedi. Ol bas qaharmannıń súyiklisi,

járdemshisi, sıyqırshı, duwaxan, biraq hadallı bir jan, jamanlıqqa qarsı háreket etetuǵın hayal – qız halında kórinedi. Peri kóbinese qus, hasıl haywan kebinde júredi hám qálegen waqtında qálegen qus, haywanǵa aylanıp kete beredi. Keń taralǵan arab xalıq ertegi «Mın bir tún»niń ekinshi tünindegi ekinshi ǵarrınıń hikayatında bir peri «men ózi musılman perisimen, qudayǵa da, payǵambarǵa da isenemen» deydi. Álbette, bul islam siyasatınıń tásiiri ekenligi birden-aq túsiniikli bolsa kerek. Perilerdiń qaraqalpaq folklorında qanat shıǵarıp ushatuǵını da aytıladı.

Al, «Batır Persey» atlı áyyemgi grek ertegindegi peri de qaraqalpaq xalıq erteklerindegi perige uqsas keledi. Biraq, ózgesheligi bar: Ol jawız Meduza Gorgon degen qanatlı, shash ornına jılanlar ósken, júzine kózi túsken adamdı tasqa aylandırıp jiberetuǵın hayal esaplanadı.

Qaraqalpaq xalqınıń túsiginde periniń watanı suw bolıp tabıladı. Sonlıqtan da, kóbinese suw peri dep ataladı. Bul túsiniik basqa xalıqlar túsiniigi menen sáykes keledi. Mısalı, «Malay óz xojayının qalay óltirmekshi boldı?» atlı Afrika xalıq erteginde suwda jasaytuǵın suw jini tuwralı ǵáp boladı. Sonday-aq, folklorlıq dóretpelerde dáw obrazı jiyi ushıraydı. Dáw – folklorlıq shıǵarmalardıń kópshiliginde ushırasatuǵın obraz. Dáwler dáslebinde xalıqqa dushpan sıpatında unamsız háreketi menen kórinse de, oǵan hadal xızmet isleydi. Olar eki tawdı kóterip, bir-birine urıp, qosqan yamasa bir kóldiń suwın bir ishetuǵın yaki úsh kúnliktegi sestı, dawıstı esite alatuǵın hám t. b. qásiyetlerge iye etip súwretlenedi. Ayırım erteklerde (mısalı, “Qıran” erteginde) dáwlerdiń janı ózlerinde bolmaydı. «Bahawaddiyinniń jalǵız balası» erteginde de bir qızdı azanda soyıp ketip, keshte jumısınan kelgennen soń duwa menen tiriltip alatuǵını aytıladı.

«Sháryar» da dáwdiń duwaxanlıǵı kórinedi. Arıslanǵa, onnan shayanǵa, onnan pıshıq h.t.b. larǵa aylanǵan dáw haqqında «Mın bir tún» erteginiń «Qızǵanshaq» tuwralı hikayat bóliminde de (14-tún) sóz boladı. Al «Dáwjúrek bala» atlı ertekte shashın tartıw ushın gelleleriniń birewin balanıń, ekinshisin qızdıń dizesine qoyatuǵın dáw haqqında sóz etilgen.

Folklorında dáwlerdiń bunday qúdiretli, duwaxan bolıp súwretleniwi xalıqtıń óz súygen qaharmanların sonday dáwlerdi jeńgen, yaǵnıy kúsh-qúdiretinde shegi joq adamlar sıpatında kórsetiwine múmkinshilik bergen.

Inglis xalıq haywanatlar haqqındaǵı ertekleri áyyemnen kiyatırǵan ayırıqsha topar, onıń kólemi qısqa. Bunday ertekler sizdi hálsiz qaharmanlarǵa janashılıq penen qarawǵa hám olarǵa járdemlesiwge úyretedi, bunda morallıq yamasa didaktikalıq komponent is júzinde joq. Házil-dálkek áhmiyetli rol atqaradı, ol ótkir jaǵdaylardı jumsartadı - qaharmanlar hám olardıń qásiyetleri kúlkige aylandırıladı jáne kúlkili túrde

súwretlenedi. Haywanatlar haqqındaǵı erteklerdiń waqıyaları ótetuǵın keńisligi (mákanı) ózgeshe, shınlıqtan anıq ajratıp alınǵan. Inglis ertekleri anıq maǵlıwmatlarǵa tiykarlanǵan jáne belgili bir faktlar qollanıladı.

Demek, bul inglis ertekleriniń oǵada sıyqırlı dóretpe emes, kerisinshe qayǵılı waqıyalar ekenin bildiredi. Olar bárqulla unamlı juwmaqlanbaydı, bazıda hátteki miyrimsizlik penen tamamlanadı. Mısalı, «Sıyqırlı maz (súrme)» atlı ertek buǵan mısal. Biraq, erteklerden adamlar bárqulla úlgi, ibrat alıwı múmkin. Olarda bas qaharman álemdi aralap, hár túrli waqıyalardı bastan keshiredi. Mısalı, «Úsh aqıllı bas» atlı ertektegi djentlmen (jigit) waqıyaları [1:296].

«Úsh tilek» (“The Three Wishes”, “Tri jelaniya”) atlı inglis sociallıq-turmıslıq erteginde toǵaydaǵı gedey otınshı perige kómeklesedi hám peri onıń dáslepki úsh tilegin orınlawǵa wáde beredi. Ol úyine júdá ash bolıp qaytıp keledi hám oylanbastan, kolbasa jegisi keletuǵının aytadı. Birden onıń aldındaǵı stolda kolbasa payda boladı. Hayalı onnan bunıń ne ekenin soraydı. Hayalı bunıń sırın bilgennen soń kúyewine baqıradı. Kúyewiniń birinshi tilegi biymáni, aqılsızlıq ekenligin aytadı. Hayalı ashıwlanıp, kolbasa kúyewiniń murnına deyin ósiwin soraydı. Álbette, otınshınıń úshinshi tilegi – usı kolbasanıń murnınan ajıralıwın tilew. Sóytip, otınshı jigit, hayalı menen hesh nársesiz qaladı [2:428].

ÁDEBIYATLAR:

1. English Fairy tales; by Jacobs, Joseph, 1854-1916. Publication date [1895]. Publisher New York: Grosset & Dunlap. Collection newyorkpubliclibrary; Americana. Contributor New York Public Library. Language English. 296 p.
2. Jacobs J. English Fairy Tales. Germany: David Campbell Publishers, Ltd., 1994. 428 p